

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

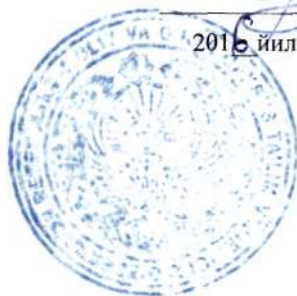
Рўйхатга олинди:

№ БД – 5220300 – 3.05

2016 йил “ 9 ” ой

Олий ва ўрта махсус таълим
вазирлиги

2016 йил “ 12 ” ой

ШАРҚ ТИЛЛАРИ (АРАБ, ФОРС)

ФАН ДАСТУРИ

Билим соҳаси: 200000 – Ижтимоий соҳа, иқтисод ва ҳуқуқ
Таълим соҳаси: 220000 – Журналистика ва ахборот
Таълим йўналиши: 5220300 – Архившунослик

Тошкент – 2016

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2016 йил "29" 01 даги "26" - сонли буйруғининг 2 - иловаси билан фан дастури рўйхати тасдиқланган.

Фан дастури Олий ва ўрта махсус, касб-хунар таълими йўналишлари бўйича Ўқув-услубий бирлашмалар фаолиятини Мувофиқлаштирувчи Кенгашининг 2016 йил "9" 01 даги 1 - сонли баённомаси билан маъқулланган.

Фан дастури Ўзбекистон Миллий университетида ишлаб чиқилди.

Тузувчи:		
Жўраев З.М.	–	“Манбашунослик ва архившунослик” кафедраси доценти, т.ф.н.
Такризчилар:		
Аминов Х.	–	Тошкент давлат шарқшунослик интитути хузуридаги Абу Райхон Беруний номидаги Шарқ қўлёзмалари маркази катта илмий ходими, т.ф.н.
Исмоилов М.М.	–	“Манбашунослик ва архившунослик” кафедраси доценти, т.ф.н.

Фан дастури Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети Кенгашида кўриб чиқилган ва тавсия қилинган (2015 йил "21" 11 даги 3 - сонли баённома).

Кириш

Ушбу дастурда тарихий манбаларни ўрганишда лотин, сўғд, форс, араб ва бошқа тилларни ўрганишни аҳамияти, дунё маданиятини ривожланишида Қадимги Юнон тилини аҳамияти, Ғарб мамлакатлари тарихида лотин тилининг роли, лотин тили асосларини ўзлаштириш ва лотин тилидаги матнлар билан лугат ёрдамида ишлаш, Сўғд тили ва бошқа тилларни Ўрта Осиё халқларининг дунё цивилизациясида тутган ўрнидаги аҳамияти, Авесто тили, Сўғд тили асослари билан танишиш, тарихчи-мутахассислар учун араб, форс тилларини билиш аҳамияти, Шарқ тиллари ва Марказий Осиё, Шарқ мамлакатларини халқаро муносабатларини ўрганиш муаммолари, асосий лугат сўзларини ўзлаштириш форс, араб ва бошқа тилларда адабиётларни ўқиш ва таржима қилиш, эски ўзбек ёзуви асослари, эски ўзбек графикасини ўзлаштириш Ўрта Осиё ва Ўзбекистон тарихи манбаларини ўрганишда муҳим омил сифатида фаннинг аҳамияти очиб берилди.

Шунингдек, “Шарқ тиллари (араб, форс)” фани хақидаги билимларни қарор топшириш мавжуд илмий адбиётлар ва замонавий назариялар ҳамда олиб борилаётган тадқиқот ишларини ўрганиш, фан бўйича тўпланган илгор тажрибалар, кадрлар буюртмачиларининг фикр, талаб ва таклифлари каби масалаларни ўз ичига камраб олади.

Фаннинг мақсад ва вазифалари

Тарихчи талаба қўлёзма асарларни ўқиши мақсад қилинган. Тарих факультети талабалари учун мўлжалланган мазкур дастурда кўпроқ тарихий қўлёзма манбаларнинг тил хусусиятлари, қадимий атамаларни ўрганиш режалаштирилган.

Фаннинг вазифаси - талабаларда фаннинг назарий ва амалий масалалари ҳамда Марказий Осиёнинг тарихини ёритувчи манбаларни ўқишни ўргатишдан иборат.

Фан бўйича билим, кўникма ва малакага қўйиладиган талаблар

“Шарқ тиллари (араб, форс)” ўқув фанини ўзлаштириш жараёнида амалга ошириладиган масалалар доирасида бакалавр:

- “Шарқ тиллари (араб, форс)” нинг вазифалари. Фаннинг асосий бўлимлари, фаннинг шаклланиши ва таракқиёти ҳамда унинг асосий йўналишларини *билиши керак*;

- талаба “Шарқ тиллари (араб, форс)” курси бўйича талабаларга билим бериш жараёнида уларда араб ёзувига асосланган Эски ўзбек ёзувини ўқиш малакаси ҳосил бўлишига ва бу хатдаги унчалик мураккаб бўлмаган матнларни ўқий олиш *кўникмаларига эга бўлиши керак*;

- талаба араб тилидаги содда матнларни ўқий олиш, шунингдек, араб тили грамматикасининг асосий қисмлари ва мингга яқин сўзни ёд олиш малакаларига эга бўлиши керак.

Фаннинг ўқув режасидаги бошқа фанлар билан ўзаро боғлиқлиги ва услубий жиҳатдан узвий кетма-кетлиги

“Араб тили ва эски ўзбек ёзуви” курси “Манбашунослик”, “Форс тили” каби фанлар билан ўзаро узвий боғлиқдир. Дастурни амалга ошириш ўқув режасида режалаштирилган “Манбашунослик”, “Музейшунослик” “Архившунослик”, “Тарихшунослик”, “Шарқ тиллари” ва бошқа фанларнинг назарий ва амалий фаолиятлари билан ўзаро узвий боғлиқ етарли билим ва кўникмаларга эга бўлишлик талаб этилади.

Фаннинг илм-фан ва ишлаб чиқаришдаги ўрни

“Шарқ тиллари (араб, форс)” фани Ватанимиз тарихини акс эттирувчи қўлёмаларни ўрганишга замин ҳозирлайди. Талабалар мазкур маълумотлар орқали бевосита тарихий маълумотлар юзасидан батафсил билим ва кўникмаларга эга бўладилар. Бу эса уларнинг кейинги ишлаб чиқариш ёки амалиётдаги фаолиятларида ҳам қўл келади.

Фанни ўқитишда замонавий ахборот ва педагогик технологиялар

Талабаларнинг “Шарқ тиллари (араб, форс)” фанини ўзлаштиришлари учун ўқитишнинг илғор ва замонавий усулларидан фойдаланиш, янги информацион педагогик технологияларни тадбиқ қилиш муҳим аҳамиятга эгадир. Фанни ўзлаштиришда дарслик, ўқув ва услубий қўлланмалар, маъруза матнлари, таркатма материаллар, электрон материаллар, виртуал стендлар ҳамда тарихий-географик карталарнинг намуналаридан фойдаланилади. Маъруза, амалий ва лаборатория дарсларида мос равишдаги илғор педагогик технологиялардан фойдаланилади.

Асосий қисм

Эски ўзбек алифбоси

Ҳарфларнинг тўрт хил кўринишда бўлиши. Алиф ҳарфи. Бе, Пе, Те, Се ҳарфлари. Ушбу ҳарфларнинг ёзилиши. Се ҳарфининг фақат арабча сўзларда келиши. Мазкур ҳарфларда нукталарнинг қўйилиши. Ташдид. Суқун.

Жим, Чим, Ҳе, Хе, Дол ва Зол ҳарфлари

Жим, Чим, Ҳе, Хе Дол ва Зол ҳарфлари ифодалайдиган товушлар. Ҳе ва Зол ҳарфларининг фақат арабча сўзларда келиши. Ушбу ҳарфларнинг ёзилиши.

Ре, Зе, Же, Син ва Шин харфлари

Ре, Зе, Же, Син ва Шин харфлари ифодалайдиган товушлар. Ушбу харфларнинг ёзилиши.

Сод, Зод, То, Зо, Айн ва Ғайн харфлари

Сод, Зод, То, Зо, Айн ва Ғайн харфлари ифодалайдиган товушлар. Ушбу харфларнинг ёзилиши. Сод, Зод, То, Зо, Айн харфларининг фақат арабча сўзларда келиши.

Фе, Қоф, Коф, Гоф, Лом ва Мим харфлари

Фе, Қоф, Коф, Гоф, Лом ва Мим харфлари харфлари ифодалайдиган товушлар. Ушбу харфларнинг ёзилиши.

Нун, Вов, Хе ва Йо харфлари

Нун, Вов, Хе ва Йо харфлари ифодалайдиган товушлар. Ушбу харфларнинг ёзилиши. Вов ва Йо харфларининг айрим сўзлардаги имлоси ва талаффузи ҳақида.

Лигатуралар. Танвинлар. То марбута

Лигатураларнинг келиб чиқиши. Уларнинг ёзилиши.

Унли товушларнинг сўз бошида ёзилиши. Ҳамза белгиси

Қиска унлилар. Ўзбек тилига араб ва форс тилларидан ўтган сўзлар имлоси. Араб ва форс тилларидан ўтган сўзлардаги унлилар.

Е, Ё, Ю, Я харфларининг эски ўзбек ёзувда ифодаланиши

Ушбу харфларнинг ёзилиши.

Унли товушлар

Унли товушларнинг сўз орасида ва охирида ифодаланиши. Уларнинг ёзилиши.

Шамсий ва Қамарий харфлар. Изофа

Араб изофаси. Форс изофаси.

Алифи мақсура харфи

Алифи мақсуранинг ёзилиши.

Абжад ҳисоби

Ракамлар ва сонларнинг ёзилиши. Ракамларнинг харфларда ифодаланиши.

Тиниш белгилари

Эски ўзбек ёзувида тиниш белгиларининг ишлатилиши. Қўлёзма матнлардаги айрим имло хусусиятлари

Араб тилида сўз туркумлари. Отлардаги ҳолат. Шамсий ва қамарий ҳарфлар. Изофа Унлилар, Ҳаракатлар. Келишниклар

Араб алифбосида ҳаракатларнинг унлилар сифатида ишлатилиши. Тиниш белгилари. Отларнинг грамматик хусусиятлари. Музаққар ва муаннас жинслари. Араб изофаси. Форс изофаси.

Иккилик. Кўплик. Синиқ ва тўғри кўплик
Отларнинг бирлик ва кўпликда қўлланилиши.

Сифат. Кўмакчилар
Сифатларнинг турлари. Кўмакчиларнинг вазифалари.

Олмош
Кишилиқ олмошлари. Кўрсатиш олмошлари. Араб тилида Олмошларнинг турлари ва қўлланилиши.

Гапларнинг турлари
Араб тилида гап турлари. Дарак гап. Содда ёйғиқ исмий гап.

Аниқловчи. Изофа
Араб тилида аниқловчининг вазифаси ва турлари. Изофанинг хусусиятлари. Шамсий ва Қамарий ҳарфлар.

Содда ёйғиқ гап
Сўроқ гап
Сўроқ гапнинг турлари. Сўроқ сўзлар.

Нисбий сифат
Кўпликдаги мослашув
“Йойи нисбат”. Нисбий сифатда “Йойи нисбат”нинг имлоси.

Феъл
Ўтимли ва ўтимсиз феъллар
Араб тилида феъл ва феъл маъносидagi сўзларнинг икки гуруҳга бўлиниши.

Феъл замонлари. Ўтган замон
Ўтган замон феълининг турланиши.

Матн устида ишлаш: دىع جويلا
Матннинг грамматик таҳлили.

Матн устида ишлаш: **لما عدا فاقش ي ف**

Матннинг грамматик таҳлили. Рақамлар ва сонларнинг ёзилиши. Қўлёзма матнлардаги айрим имло хусусиятлари.

Амалий машғулотларини ташкил этиш бўйича кўрсатма ва тавсиялар

Амалий машғулотларда талабалар турли алифболарнинг шаклланиш жараёнларини яъни ёзилиш ва ўқилиш конун-қоидаларини ўрганадилар ва маъруза дарсларида олган назарий билимларини мустахлаш билан бирга, семинарлар мавзулари бўйича тайёргарлик кўриш жараёнида қўшимча адабиётлар ва тарихий манбалар билан танишиш орқали қўшимча билим оладилар. Натижада уларнинг билим доиралари илмий жиҳатдан асосланган ҳолда кенгайди.

Амалий машғулотларни ташкил этиш бўйича кафедра профессор-ўқитувчилари томонидан кўрсатма ва тавсиялар ишлаб чиқилади. Унда талабалар асосий маъруза мавзулари бўйича олган билим ва кўникмаларини амалий жиҳатдан янада бойтадилар. Шунингдек, дарслик ва ўқув қўлланмалар асосида талабалар билимларини мустаҳкамлашга эришиш, таркатма материаллардан фойдаланиш, илмий мақолалар ва тезисларни чоп этиш орқали талабалар билимини ошириш, мавзулар бўйича тарихий карталар яратиш, кўргазмаларни қуроллар тайёрлаш ва бошқалар тавсия этилади.

Амалий машғулотларнинг тахминий тавсия этиладиган мавзулари:

1. Эски ўзбек ёзуви хусусиятлари.
2. Араб изофаси.
3. Шамсий ва Қамарий ҳарфлар.
4. Форс изофаси.
5. Рақамлар ва сонлар.
6. Абжад ҳисоби.
7. Қўлёзмаларни ўқиш.
8. Матн кўчириш.
9. Нотаниш матнни ифодали ўқиш.
10. Араб тили хусусиятлари.
11. Араб изофаси. Шамсий ва Қамарий ҳарфлар.
12. Нотаниш матнни таржима қилиш.
13. Қўлёзмаларни ўқиб таржима қилиш.
14. Матнни ҳарактларини қўйиб кўчириш.
15. Нотаниш матнни ифодали ўқиш.
16. Нотаниш матнни грамматик таҳлил қилиш.
17. Луғатлар билан ишлаш.

Изоҳ: Фан учун ишчи дастур тузиш жараёнида мазкур мавзулар рўйхатидан амалий машғулотларига ажратилган соатларга асосан мавзулар танлаб белгиланади.

Мустақил таълимни ташкил этишининг шакли ва мазмуни

“Шарқ тиллари (араб, форс)” фанини ўрганувчи талабалар аудиторияда олган назарий билимларини мустахкамлаш ва архившуносликдаги амалий масалаларни ечишда кўникма ҳосил қилиш учун мустақил таълим тизимига асосланиб, кафедра ўқитувчилари раҳбарлигида, мустақил иш бажарадилар. Бунда улар кўшимча адабиётларни ўрганиб ҳамда Интернет сайтларидан фойдаланиб рефератлар ва илмий докладлар тайёрлайдилар, амалий машғулот мавзусига доир уй вазифаларини бажарадилар, кўргазмали қурооллар ва слайдлар тайёрлайдилар.

Талаба мустақил ишни тайёрлашда муайян фаннинг хусусиятларини ҳисобга олган олган ҳолда қуйидаги шакллардан фойдаланиш тавсия этилади:

- семинар машғулотларига тайёргарлик;
- дарслик ва ўқув қўлланмалар бўйича фан боблари ва мавзуларини ўрганиш;
- араб алифбоси ёрдамида мавзуларни ўрганиш;
- таркатма материаллар бўйича маърузалар қисмини ўзлаштириш;
- махсус адабиётлар бўйича фан бўлимлари ёки мавзулари устида ишлаш;
- фаол ва муаммоли ўқитиш услубидан фойдаланиладиган ўқув машғулотлари.

Тавсия этиладиган мустақил ишларнинг мавзулари:

1. Алиф, Бе, Пе, Те, Се харфларини ёзиш.
2. Жим, Чим, Хе, Хе, Дол ва Зол харфларини ёзиш.
3. Ре, Зе, Же, Син ва Шин харфларини ёзиш.
4. Сод, Зод, То, Зо, Айн ва Ғайн харфларини ёзиш.
5. Фе, Қоф, Коф, Гоф, Лом ва Мим харфларини ёзиш.
6. Нун, Вов, Ҳе ва Йо харфларини ёзиш.
7. Лигатура, танвин ва То марбутанинг ёзилиши.
8. Унли товушларнинг ифодаланиши.
9. Нотаниш матнни кўчириш ва ифодали ўқиш.
10. Нотаниш матнни эски ўзбек ёзувига ўгириш.
11. Турли хат турларида харфларни ёзиш.
12. Қўлёзмаларнинг ёзилиши.
13. Нотаниш матнни кўчириш ва ифодали ўқиш.
14. Нотаниш матнни таржима қилиш.
15. Тарихий манбалардаги хусусиятлар.
16. Нотаниш матнни грамматик баён қилиш.

Изоҳ: Фан ишчи дастурини шакллантириш жараёнида мазкур машғулот учун ишчи ўқув режада кўрсатилган соатлар ҳажмига мос мавзулар рўйхати шакллантирилади.

Фойдаланиладиган адабиётлар рўйхати

Асосий адабиётлар:

1. Жуманиёзов Р. Эски ўзбек ёзуви. – Т.: Ўқитувчи, 2001.
2. Устози аввал. – Т., 2005.

Қўшимча адабиётлар:

3. Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. – Т.: Шарқ, 1998.
4. Абдусаматов М. Сиз форсча сўзлашасизми? – Тошкент, 1975.
5. Абдусаматов М. Ўзбекча-русча-форсча сўзлашгич. – Тошкент. Қомуслар бош таҳририяти, 1992.
6. Арабча – ўзбекча лугат: 7 минг сўз ва ибора // тузувчилар: Иброхимов Н. ва бошқ. – Т., 2000.
7. Бобобеков Х. ва бошқ. Алифбо. – Т.: Ёзувчи, 1998.
8. Ботирбек Ҳасан. Араб тили дарслари. 1-китоб. –Тошкент. Мовароуннахр. 1998. – 68 б.
9. Иброхимов Б. Араб тили. 1-китоб. – Тошкент. 1991. Иномхўжаев Р., Умаров И. Араб-ўзбек ёзуви. – Т., 1993.
10. Иномхўжаев Р. Араб-ўзбек ёзувини ўргатиш бўйича программа. – Т., 1989.
11. Исхоков Ф. Эски ўзбек ёзуви. – Андижон, 1989.
12. Солих Х. Алифбо (муस्ताқил ўрганувчилар учун). – Т.: Фан, 1989.
13. Тарихий манбашунослик муаммолари. / Республика илмий-амалий анжумани материаллари. – Т., 2008, 2013.
14. Шарафутдинов С., Расулов М. Араб алифбоси асосидаги ўзбек ёзувини ўрганувчилар учун методик тавсиялар. – Андижон, 1989.
15. Шермухаммедов Т. ва бошқ. Ўқиш китоби. – Т.: Ўқитувчи, 1994.
16. Халилов Э. Форс тили. – Тошкент, 1989.

Интернет сайтлари:

17. www.zivonet.net
18. www.history.ru
19. Шарқ тиллари (араб, форс). ЎУМ, ЎЗМУ АРМ, 2015.